

ԱՄՈՒՐ ԿԱԳՎԱԾ ՄՆԱՆԻ ՄԵՐ ՄԱՅՐ ՄԱՅՐ ՀՈՂԻՆ

«Սովետական Ղարաբաղ» քերթը ժողովրդի իրենցի ու կամքի արտահայտման, մեր երկրի ու հասարակական կյանքի ղեկավարող անկասկածաբար իրականացման խնդիրներն իրականացման իր մասնակցությունն է բերում՝ գտնվելով բազմաթիվ սկզբունքային դիրքերում: Մարզի հիմնական բնակչության արդարացի պահանջի նշմարիտ լուծարման հետ միասին «Սովետական Ղարաբաղ» առաջ է կաշում նաև այլ կարևոր խնդիրներ, որոնք իրենց սոցիալական հնչելով, պետական նշանակությամբ արդիական են ոչ միայն մարզի, այլև Հայաստանի և մեր ամբողջ երկրի համար:

Այսպիսի մի շատ կարևոր հարց է բարձրացված Շահեն Աբրահամյանի «Երիտիկ ենք՝ շուկենք» հոդվածում («Սովետական Ղարաբաղ», N 142), որին արձագանքել է գրող, հեռագրավար Մարգարե Հովհաննիսյանը (N 160): Այո, իրավազի Շահեն Աբրահամյանը, իրիտիկ ենք, և շատ զավալի է այդ վերաբերման մարդիկ տասնամյակներ շարունակ բնտանիքներով, անհատաբար հետևում են իրենց մայր հողից, հայրական տնից, հայրենական օջախից և զենքն են... Գնում են, որ իրենց ձեռքի շեղումը, մտքի տարածքը նվիրարեն Աշխարհին, Սամարյաններին, Բակին, Սամգալիին... Իսկ հետո... Իսկ հետո մեր աչքի առև լեն, մի կողմից, արցախյան չինոյ լեռնաշխարհի գաղափարված կամ դատարկվող գյուղերի տրված տեսարանը, մյուս կողմից՝ Սամգալիում կազմակերպված հայկական կոտորածից մազապարծև դած նախկին դատարանների փայտապակե դարձած բազմությունները Հայաստանի պանսիոնատներում...

Երիտիկ ենք շուկենք և այն շիրտն էլ համար պետք է մեկընդմիջ գիտակցենք մեր վերաբերման դիրքը: Այդ վերաբերման տասնյակ հազարավոր արցախյանների արտահոսք է մի փոքր մարզից և ուրիշների ներքափակումը նրանց տները, երանց օդախոր... Անհատների վերաբերման կատակ վերջով, դառնում է համաձայնողական նակատագրական սխալ:

Իսկ ինչու ենք վերաբերման:

Իրապատության և իրատեսության այս դարում մենք զարմանալիորեն շատ ենք հավատացել անհավատալիին, մեր խոսքի արժեքն իմանալով՝ ուրիշների խոսքը գնահատել ենք սեփական խոսքի արժեքով... Մեր ժողովուրդը, որ աշխարհի հնազույն քաղաքակրթական ժողովուրդներից է, միշտ ձգտել ու ձգտում է դեպի առավել քաղաքակրթական վիճակ: Այժմ շատերը, գյուղից քաղաք գնալով, կարծել են, թե գնում են դեպի քաղաքակրթություն, առանց մտածելու, որ քաղաքակրթությունը իրենց կապ չունի քաղաքում կամ գյուղում բնակվելու հետ, չեն կարծել, որ մարզիկ կարող են ծնվել, ապրել քաղաքում, բայց անհաղթ մնալ քաղաքակրթությանը և ունենալ միջնադարյան վայրենաբար ևս լուրջ ու վաղաճիմ, իսկ ուրիշները կարող են բնակվել գյուղում և լինել կիրք, քաղաքակրթություն:

Մենք մեզ վրա, մեր շրջապատի վրա, աշխարհի վրա այժմ նայում ենք բնականից մարդուն տրված, մեզ տրված տեսողությամբ և ոչ թե կեղծված ակնոցներով՝ որոնք խաբարում են տեսողությունը, գույների

բնական բնկալումը: Այժմ մենք տեսնում ենք, թե ո՞րն է սպիտակը, ո՞րն է սևը: Այժմ ամենակարևոր արտաբնականությունը կարծես զենազանքն է, մեր կատարելիք ամեն մի ֆայլը կռադառնելը: Այսօրվա հրամայականը մեր հայրական տներին տեղափոխելն է, մեր պատմական հողին ապավինելը, որովհետև հողը չկորցնելը: Մեզ մեր բազմադարյան պատմության բնորոշում այնքան շատ են հեղել, և մենք այնքան ենք նեղվել, սեղմվել, որ այլևս սեղմվելու տեղ չունենք: Ահա թե ինչու Ղարաբաղի պրոբլեմը մեր ժողովրդի համար ոչ թե տարածքի պրոբլեմ է, առավել լայն տարածք ունենալու պրոբլեմ (ինչպես ուրիշների համար է), այլ պարզապես ապրելու, գոյատևելու պրոբլեմ:

Միեկի՛ հայրենակիցներ, մենք, որ երկն չկենք ուզում լինի սոցիալատեսական բարեփոխումների մասին, այսօր զա պետք է համարենք ու համարում ենք օրակարգի հեռավոր հարցերից մեկը: Մա համարել է: Մենք չենք համարում, թե մեր արդարացի պահանջը փակված է: Երբև մի վերջակետով չի ավարտվում ո՛չ անհատի, ո՛չ ժողովրդի, ո՛չ պետության անկիր: Իրապատության կյանքի կենդանի հարցերը վերջնական կանգառներ չունեն: Այդ պիտի կանգառ կհասկանա հետագա կարգի, հասարակարգի դիպիլիտիկական զարգացմանը: Ըն պատահական չէ, որ ոչ ոք չի փորձել ակնարկել, թե Ղարաբաղի բնակչության պահանջը չի համապատասխանում ազգերի ինտեգրման լինելու անտարբեր, որը մեր երկրում ազգային հարցի լուծման միակ զոզափառական հիմքն է: Մի խոսքով՝ մենք հուսանալով ենք հիմքեր չունենք:

Մենք պետք է այնպես ապրենք, որ հետագայում մովի ամուր հիմք ունենանք: Ի դեպ, «Երիտիկ ենք՝ շուկենք» հոդվածում առաջ առնված հարցը սերտաբեկ կապված է արցախյան հիմնական պրոբլեմի հետ: Մի անգամ Մարտինոս Շահինյանին հարցրել են Առևային Ղարաբաղի հարցի նետագա լուծման հնարավորության մասին, և նա պատասխանել է. Ղարաբաղը ի վերջո կդատվի էի այն ժողովուրդին, ով կապրի այնտեղ, որ ժողովուրդը կկազմի բնակչության հիմնական մասը: Այս պարզ նշմարությունն, ինչպես երևում է, ուրիշները մեզից լավ են հասկացել: Հայրենի հողի րույնն ու ջերմությունը, հայրական տան պատվի զգացումը, պայքանական օջախը կենդանի պահելու ներքին բարոյական պահանջն այնքան ուժեղ ու անհաղթահարելի պետք է լինեն, որ հայրենի հողից հեռանալը հոգեբանորեն դառնա անկարելի:

Բացի այդ, սիրելի՛ հայրենակիցներ, հավատացե՛ք մեզ՝ քաղաքակրթական, որ քաղաքը, հատկապես ժամանակակից քաղաքը իր ֆիմիայով, իր սիրահարից թույլտվությամբ, չգրե սոցաղ աղմուկով ու լարվածությամբ վաղա՛յ՛ք է սկսել վանել շատերին, և քաղաքի գրավորությունը կարճ ժամանակում իրեն մատնում է օրգան արտաքին շղթայ: Այս մասին լավ է գրել Մարգարե Հովհաննիսյանը իր հիշողության հոդվածում: Անհրաժեշտ է ներքին բարոյական ուժ գտնել՝ հողաբաժանելու՝ համար քաղաքակրթական դառնալու հարցում հոգեբանական, անձնական գործունի բացասական դերը: Ասկայն այս հանգամանքը որքան էլ կարևոր, այնուամենայնիվ, հարցի

միայն մի կողմն է և ոչ օրոշիր: Առևային (և ոչ միայն Առևային) գյուղերից մարդկանց նետանալը, մի երևույթ, որը մեր մարզին սոցիալական մեծ վնաս է հասցնում և հակասում է նաև պետության շահերին, ունի իր խոր սոցիալական ու բարոյական պատճառներ: Իհարկե, ես չեմ, որ պիտի ներկայացնեմ այդ պատճառները, դուք դրանք ավելի լավ գիտեք: Այնուամենայնիվ, մի երկու հարցի մասին ուզում եմ արտահայտել իմ նկատառումներն ու ցանկությունները:

Որպես օրինակաբար բնակչության արտահոսքն առավելապես լինում է շրջկենտրոններից հեռու գտնվող գյուղերից, և ամենից առաջ քաղաքում են հենց այդ գյուղերը: Դեռ հիմնական պատճառներից մեկը, երբ ոչ ամենահիմնականը, հեռավորահային անբավարար կապն է կենտրոնի հետ, իսկ արդյա որոշ եղանակներին՝ ստորագրված կապի բացակայությունը: Հողորսի Նշանի մի խումբ լեռնային գյուղերի (Խժաբերդ, Չին Քաղաք, Դոյանյար, Արփազաղով և այլն) ճանապարհների վերաբերյալ «ճանապարհ» բառը միայն պայմանականորեն կարելի է գործածել: ՄԱԾ-ին հարող այդ տարածքի գյուղերի և նրանց ճանապարհների վիճակն այնպիսին է, որ կարելի է համարել ոչ թե հոգաբարության պակասի հետևանք, այլ անհոգաբարության, անհոգության ցուցանիշ: Եվ լավ տարածքը հատուկ վտարար վիճակում պահելու և ծայրահեղ կայուն միջավայրի հասցնելը իր հասանելի և անհասանելիություն է, որ հետագայում է կրկնակի անագրելով նպատակ՝ գյուղերը կործանելու իրադրությունը: Այս շրջկենտրոնից և խանգարելու անհասանելի կապին Սովետական Հայաստանի, մայր ժողովրդի հետ: Սոցիալական ու բարոյական (այս դեպքում՝ անբարոյական) հրնշման այս երկու միջոցները փորձված զենքեր են, հայրենակցությունը նեղելով ու մեկուսացնելով դրսի աշխարհից, դուրս մղելու հարազատ գյուղերից: Երբ կարևորի ակառնել է հասել այդ տարածքի ճանապարհները գտնել մի որոշ շափով կարգավորելու զոզափարը, նա շարունակ է Ղարաբաղի հայրենակցության վերաբերյալ միշտ նեղությունը գտնվող պիտակներից մեկը. «Դեռ ո՞ր եացի լայնաթի գլխում է ծաղիկ» (այն ժամանակ, լնացման տարիներին, «Էրբու տեմիստ» օրակարգը դեռ շրջանառության մեջ չէր դրվել):

Մի փոքր այլ կարգի արտառոց վիճակ է ներկայացնում նայն շրջանի Տոզի ձորակի գյուղերի (Տոզ, Տոմի, Մեծ Քաղաք, Մոխրենես, Հա կակու և այլն) և շրջկենտրոնի կապը: Այդ կապը չի իրականացվում Տոզ-Հաղբուր ուղիղ ճանապարհով (մոտ 12 կմ երկարությամբ), որը պահվում է ավտոմոբիլային երթևեկության համար ոչ պիտանի վիճակում: Տոզից, ուրևն՝ այդ ձորակի շրջանի կենտրոն պետք է ուղևորվել ոչ թե այդ շրջկենտրոնի (Հաղբուրի), այլ բոլորովին այլ ուղղությամբ, դուրս գալով Ղարաբաղի տարածքից՝ հասնել Զիգույի կոշիղ բնակավայրը և այսպես միայն փոխել ուղղությունը դեպի Հաղբուր: Այս հսկայական շրջապտույտով, որի մեծ մասը Ղարաբաղի տարածքից դուրս է, հետևյալ գյուղերը արևեստականորեն ֆառապատիկ ենուվոր են դարձել: Եվ լավ գյուղերի ճանապարհների անվստահաբար պայմաններում այդ շրջապտույտով Հաղբուր դեպի գալը տևում է մեկ աշխատանքային

օր: Երբ հաշվի առնենք, թե պայտանական ու անձնական գործերով, առնենք, մեկ տարում որքան աշխատանքներ են շրջկենտրոն գնում այդ գյուղերից, ապա երանց կարգում ժամանակը կկազմի աշխատանքային օրերի մի հսկայական քանակ, որի 3/4-ը կարելի էր տեսնել (այն հատկացնելով օգտակար, արտադրական աշխատանքի), երբ Հաղբուր-Տոզ ուղիղ ճանապարհը մի քանի տասնամյակներում բարեկանների կարգավորել, և Տոզը մյուս գյուղերի հետ կապող՝ ճանապարհները ունենալին բավարար երթևեկության համար՝ նվազագույն պայմաններ: Իսկ երբ այդ ամենի հետ միասին հաշվի առնենք նաև վտակայությունի, ավտոմեքենաների մաշվածությունը և այլ գործոններ, ապա պարզ կդառնա, որ հատուկ տեղիված իրավիճակը զուտ տեսական առումով վնասաբարություն է: Ավելացնենք, որ Եվ լավ ճանապարհը երթևեկի դարձնելու դեպքում նաև հեռավորությունը կտեղիվոր օգտվելու անտառային բնության հարուստ բարիքներից:

Երբ նայն շրջանի գյուղերի և շրջկենտրոնի կապն այսպիսին է, ապա Ղարաբաղի տարբեր շրջանների միջև կապի անբավարարությունը չպետք է զարմանք հարուցի: Այսպես, իհար սանձանակից Մարտինոս և Հաղբուրի շրջանների միջև ուղղակի ավտոմոբիլային ճանապարհային կապ չկա. այդ շրջանների միջև կապը ստեղծվում է ԼԻԽ-ի սանձանակներից դուրս գտնվող հսկայական տարածության վրայով: Երբև չի մոռացվի այն ամբարայի իրադրությունը, որ Հաղբուրի շրջանի ներկայացուցիչների մի մասը մարզային սովետի՝ հայտնի նաաշրջանին ներկայանալու հնարավորություն չունեցավ: Սա եղած, բայց անցած-գնացած փաստ չէ, սա շատ բան ասող երևույթ է, և մենք պետք է վերջապես հասկանանք այդ շար բանը: Ավելացնենք նաև վերջին ամիսներին ինձնավոր մարզի փաստական շրջափակումը:

Հայտնի նշմարություն է, որ հաղբուրային հայրազակցության ուղիները տվյալ երկրի (վարչական տվյալ միավորի) գաղկերակն են: Առևային Ղարաբաղը գուրկ է այդ գաղկերակից: Ինձնավոր մարզի գաղկերակի ապահովումը, իմ կարծիքով, մարզում իրագործվելիք սոցիալարն տեսական խնդիրների մեջ ամենաառաջնահերթն է, քանի որ նրանով պայմանավորված է նաև այլ կարևոր պրոբլեմների լուծումը:

Արցախյան գյուղերը պահպանելու, բակչության արտահոսքը կանխելու կարևոր միջոց է գյուղական աշխատավորության սոցիալական, կուլտուր կենցաղային, այսպես ասած, ներգյուղային պայմանների բարելավումը: Արցախի գյուղերի բնորոշ կատարվածքը երանց հիմնադրման ժամանակ հարմարեցվել է մեկ գլխավոր ու կենսական նպատակի՝ ապահովել օտար նվաճողների, հատկապես սելյուկ-բուրգերի վայրագ հարձակումներին կոյեկոյիլ դիմադրությունը ջույց տալու հնարավորությունը: Այդ պատճառով էլ գյուղերի տները կառուցված են իհար, և տների շարքերի միջև մեծ մասամբ միայն մի եղվադր է: Այդ փոքր կոշիղները գերազանցապես բանգվել են, չկա շրմուղ-կոշուղու համակարգ, գյուղերի մեծ մասն ապահովված չէ խմելու ջրով, տուն կառուցելու համար շինանյութ չի արամադրվում և այլն, և այլն: Աշխատավորության կոյտուր